

4. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.
5. Гусев С.С. Смысл возможного. Коннотационная семантика / С.С. Гусев. – СПб.: Алетейя, 2002. – 192 с. – (Тела мысли).
6. Вилюнас В. Психология развития мотивации / В. Вилюнас. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.: ил.
7. Сагатовский В.Н. Картина мира и мир. – "Вызов и ответ" современной культуры / В.Н. Сагатовский // Хрестоматия по философии / сост. П.В. Алексеев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 549 – 563.
8. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Высшая школа, 1974. – 447 с.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс // Хрестоматия по философии / сост. П.В. Алексеев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 520 – 531.
10. Налимов В.В. В поисках иных смыслов / В.В. Налимов. – М.: Прогресс, 1993. – 280 с.
11. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
12. Барабанщиков В.А. Психология восприятия: Организация и развитие перцептивного процесса / В.А. Барабанщиков. – М.: Когито–Центр; Высшая школа психологии, 2006. – 240 с.
13. Залевская А.А. Понимание текста: психолингвистический подход / А.А. Залевская. – Калинин: Калининский государственный университет, 1988. – 96 с.
14. The Economist, December 15th 2007. – P. 31 – 32.
15. The Economist, May 17th 2008. – P. 36 – 38.
16. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
17. The Economist, March 1st 2008. – P. 25.
18. The Economist, May 10th 2008. – P. 34.
19. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. з англ.: М. Гірняк. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.
20. Бехтель Э.Е., Бехтель А.Э. Контекстуальное опознание / Э.Е. Бехтель, А.Э. Бехтель. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.: ил.

УДК 811.161.1, 42

ДЕФІНІЦІЯ КОНЦЕПТУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Юрченко О. В., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена одному з найпопулярніших термінів сучасної лінгвістики – концепту. В ній актуалізуються основні підходи до проблеми концепту в лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть; синтезуються різні визначення поняття «концепт»; розглядаються питання його структури та можливості моделювання, співвідношення концепту зі значенням мовних одиниць, які його об'єктивують.

Ключові слова: поняття, термін, концепт, концептосфера, дискурс.

Юрченко О.В. ДЕФИНИЦИЯ КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена одному из наиболее популярных терминов современной лингвистики – концепту. В ней анализируются основные подходы к проблеме концепта в лингвистических исследованиях последних десятилетий; рассматриваются вопросы о его структуре и возможности моделирования, о соотношении концепта и значения языковых единиц, его объективирующих.

Ключевые слова: понятие, термин, концепт, концептосфера, дискурс.

Yurchenko O.V. DEFINITION OF CONCEPT IN MODERN LINGUISTIC RESEARCHES / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to one of the most popular terms in a modern linguistics, it is concept. In the article main approaches to the problem of concept in linguistic researches of the latest decades are actualized. Also different definitions the notion of "concept" are produced. The author considers some questions of its structure and opportunities of its modeling, concept's correlation with a meaning of units of language.

Key words: notion, term, concept, conceptsphere, discourse.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є вивчення таких моделей репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ, як картина світу, фрейм, стереотип, архетип, концепт тощо. Найбільш розгорнуті, а нерідко й суперечливі погляди мовознавців супроводжують центральний термін лінгвокультурології – концепт. На сьогодні проблемі відображення об'єктивного світу у концептах присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Неабиякий інтерес науковців до концепту породжує слушні зауваження щодо «концептуальної експансії лінгвістики» [16: 45]. Мовознавці сходяться на думці про те, що термін «концепт» слід використовувати для «репрезентації світоглядних, інтелектуальних та емоційних інтенцій особистості, відображених у її творіннях – текстах» [6:181]. Аналізу концептів присвячені праці А. П. Бабушкіна [3], С. Т. Воркачова [4; 5], В. З. Дем'янова [7], В. І. Карасик [8], М. А. Красавського [9], Д. С. Лихачова [10], А. М. Приходька [16], Г. Г. Слишкіна [18], Ю. С. Степанова [19], І. А. Стерніна [20;21] та ін.

Не викликає сумніву той факт, що в 90-х роках ХХ ст. термін «концепт», який увійшов у науковий обіг і співіснував разом із іншими подібними до нього термінами, такими як «лінгвокультурема», «логоепістема», «міфологема» тощо, – виявився найбільш життєздатним. Нерідко його вживають як синонім «архетипу», «прототипу», «стереотипу», «символу», «гештальту» (від нім. Gestalt – цілісна форма, образ, структура) тощо. Імовірно, такі термінологічні розбіжності свідчать про багатогранність природи концепту, складність його структури та своєрідність функцій.

Незважаючи на розмаїття трактувань концепту, методів його дослідження та способів репрезентації, єдиного підходу до розв'язання проблеми концепту не вироблено, відсутнє також його однозначне тлумачення. Виходячи з цього, актуальними лишаються питання структури концепту і можливостей його моделювання, питання про співвідношення концепту зі значенням мовного знака тощо.

Мета нашої статті – зіставити й проаналізувати основні підходи до вивчення концепту, сформулювати власне оптимальне визначення концепту.

У сучасній лінгвістичній науці загальноновизнаними є три основні підходи до розуміння концепту, які базуються на такому положенні: *концепт* – те, що називає зміст поняття, синонім смислу. Прибічники такого підходу (Ю. С. Степанов та ін.) при трактуванні концепту надають перевагу передусім культурологічному аспекту, розуміючи всю культуру як сукупність концептів і відношень між ними. При такому осмисленні терміна «концепт» значення мови експлікується як другорядне, що виступає лише допоміжним засобом.

Представники іншого підходу до аналізу концепту (А. Д. Шмельов [25]) основним засобом формування змісту концепту висувають семантику мовного знака. Із цих самих позицій підходить до трактування концепту М. Ф. Алефіренко, який також постулює семантичний підхід до концепту, розглядаючи його як одиницю когнітивної семантики [1].

На думку прихильників третього підходу (Д. С. Лихачов [10] та ін.), концепт є результатом зіткнення значення слова з особистим і загальнонародним досвідом людини, тобто посередником між словами і дійсністю. Спільним для трьох підходів є утвердження безперечного зв'язку мови і культури, а розходження зумовлені різним баченням значення мови у формуванні концепту. Об'єкти світу стають «культурними об'єктами лише тоді, коли уявлення про них структуруються етномовним мисленням у вигляді певних «квантів» знання – концептів» [5, ел. рес.]. Визначаючи важливість кожного з підходів до розуміння концепту, найбільш актуальним для нашого дослідження ми вважаємо третій підхід.

Незважаючи на те, що термін «концепт» міцно утвердився в сучасній лінгвістичній науці, він до цього часу не має однозначного тлумачення. Згідно з різними дефініціями, концепт – це «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [14: 120]; *концепт* – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [22: 97]; *концепт* – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [12: 241]; *концепт* – це будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості [5, ел. рес.] тощо. Як видно з наведених вище визначень, найбільш послідовно виокремлюються в концепті властивості знання, оцінки, культури і психіки, які й беруться за основу в тій чи іншій дефініції.

Найбільш послідовно науковці обстоюють розуміння концепту як етнокультурного утворення або етноконцепту [17]. Ця модель базована на усвідомленні того значення, яке має національна культура в житті соціуму і відображає уявлення про те, що концепт є точкою перетину світу культури й індивідуальних смислів.

Привертає увагу слушне визначення концепту Й. А. Стерніним: «*концепт* – одиниця концептосфери, тобто упорядкованої сукупності одиниць мислення народу, яка містить у собі всі ментальні ознаки того чи іншого явища, що відображені свідомістю народу на даному етапі його розвитку і забезпечує осмислення дійсності» [20: 65]. Проте таке визначення не є вичерпним і породжує ряд запитань, напр.: – Що слід розуміти під «одиницею мислення народу»? – Скільки таких одиниць утворюють сукупність? Чому саме на даному етапі розвитку, адже мовномисленнєва діяльність народу формує концепти «Бог», «людина», «добро», «час» тощо упродовж тисячоліть, і сучасне осмислення таких «вічних», на нашу думку, концептів завжди підлягає ретроспекції хоча б задля того, щоб визначити інші перспективи їх розвитку?

Тому таке визначення потребує уточнення: *концепт* – це складова одиниця концептосистеми (семантичної моделі головних світоглядних понять), яка об'єктивується в слові, мові у формі чуттєвих та мислительних ознак того чи іншого явища дійсності і репрезентує ці ознаки через текст як ментальні, історичні та етнічні знаки у свідомості народу.

Різноманітні визначення концепту породжують також розмаїття їх класифікацій, напр.:

- тематична: сюди відносять емоційні [9], навчальні [23], текстові [18] концепти тощо;
- дискурсивна: концепти педагогічного, релігійного [8], політичного [24] дискурсів тощо.

Концепти, орієнтовані на своїх носіїв, утворюють індивідуальні (персональні, авторські), макрогрупові, етнічні і загальнолюдські концептосфери. Виходячи з приналежності до національної концептосфери, вони можуть бути особистими, віковими і загальнонаціональними.

Вагомий внесок у розбудову поняття «концепт» зроблено М. Шварц. На думку дослідниці, мовну концептосферу складають «концепти-категорії і концепти-символи (або ідіоконцепти)» [цит. за: 16: 82]. Категоріальні концепти вербалізуються як лексичними, так і граматичними засобами; культурні ж – лише лексичними, оскільки їм притаманний характер субстанції, яка, у свою чергу, може осмислюватися і конкретно, і абстрактно.

Цілком слушною є типологія концептів в аспекті когнітивної семантики, що представлена опозицією «універсальність-специфічність» [16]. Універсальні концепти неоднорідні: до їх складу входять як категорійні, так і ментальні утворення. Окремі концепти цього типу іноді називають надконцептами на тій основі, що в певних дискурсах вони здатні створювати своєрідне замкнене коло. Наприклад: у релігійному дискурсі такими одиницями вважаються концепти *Бог, душа, надія, віра, любов* тощо [2]. Інколи універсальні концепти об'єктивуються в триєдиному режимі, напр.: *віра – надія – любов*. Специфічні концепти співвідносяться з певними сферами – соціальною, етнічною, професійною, природничо-географічною тощо. Наприклад, концепти *пунктуальність, правда, закон, толерантність, степ, пороги, Великий Луг* по-різному оцінюються в різних соціальних, етнічних і професійних сферах.

Чимало дослідників визнають наявність у концептів певної структури, яка також є основою для їх класифікації. На думку Й. А. Стерніна [21], внутрішня організація концепту не може трактуватися як жорстка структура, подібна до значення слова, пов'язаного з активним динамічним значенням концепту в процесі мислення.

Й. А. Стернін виокремлює три структурні типи концептів: однорівневий, багаторівневий і сегментний. До складу однорівневого концепту увіходить лише чуттєве ядро, фактично – один базовий шар. Таку структуру, на думку дослідника, мають багато концептів у свідомості дитини. Багаторівневий концепт містить, як правило, декілька когнітивних шарів, які різняться ступенем абстракції, відображеному в них, і послідовно нашаровуються на базову основу. Сегментний концепт являє собою базовий чуттєвий шар, оточений кількома сегментами, рівноправними за ступенем абстрагованості. Як приклад сегментного концепту Й. А. Стернін описує концепт «*толерантність*» [21: 59 – 60].

Більш переконливою і виваженою, на нашу думку, є концепція Ю. С. Степанова, який також підтверджує «шарувасту» будову, а різні шари формуються як результат, «осадок» культурного життя різних епох. Дослідник виокремлює в структурі концепту три компоненти: активний шар, пасивні шари і внутрішню форму. Активний шар є основною концептуальною ознакою, відомою кожному культурному носієві і значущою для нього. Пасивні шари являють собою додаткові ознаки, актуальні для окремих груп представників тієї чи іншої мовної культури. Внутрішня форма концепту, на відміну від попередніх двох компонентів, відкривається лише фахівцям, а для звичайних носіїв мовної культури вона існує опосередковано, як основа, на якій виникли і тримаються інші шари значень [19: 3]. У більш широкому розумінні структуру концепту вчений формує у вигляді кола, у центрі якого міститься основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що додано культурою, традиціями, колективним і особистим досвідом. Таке моделювання концепту, на нашу думку, є фундаментальним, оскільки Ю. С. Степанов будує свою теорію послідовно, не перекреслюючи, а розвиваючи визнане і апробоване лінгвістами впродовж двох століть вчення В. фон Гумбольдта і О. О. Потебні про внутрішню форму слова.

З метою більш переконливого тлумачення структури концепту дослідники нерідко використовують засоби образності, зокрема метафори. Так наприклад, З. Д. Попова [15] метафорично репрезентує концепт у вигляді хмари, Й. А. Стернін [20] – у вигляді плоду. С. Т. Воркачов [4] називає концепт «парасольковим» терміном тощо. При цьому будь-яка метафоричність все-таки призводить до визнання в концепту так званого базового шару, який Й. А. Стернін визначає як чуттєвий образ, що кодує концепт як мисленнєву одиницю в універсально-предметному коді з деякими додатковими концептуальними ознаками [21: 58].

Наявність додаткових концептуальних ознак притаманна багатьом складним концептам, у яких ці ознаки нашаровуються на базову основу. Визнання концепту «багатомірним ідеалізованим формоутворенням» є причиною того, що багато лінгвістів виокремлюють у структурі концепту три складові: понятійний, образний і ціннісний субстрати. Понятійний субстрат концепту, на думку більшості дослідників, є визначальним. Цей елемент формується фактичною інформацією про реальний або уявлюваний об'єкт, який служить основою для утворення концепту. На думку Г. Г. Слишкіна, до понятійної складової концепту слід віднести також виокремлені Ю. С. Степановим шари [18, ел. рес.].

Образна складова культурологічного концепту пов'язана зі способом пізнання дійсності. На відміну від понятійної, вона не завжди повністю підлягає рефлексії. Образний бік концепту складають усі наївні уявлення, закріплені в мові, внутрішні форми слів, які служать для вираження цього концепту, стійкі мисленнєві картини [18, ел. рес.].

Ціннісна складова є не менш важливою: «саме ціннісний принцип лежить в основі культури, а концепт, у свою чергу, служить її дослідженню» [11: 42]. У той же час для ментальних концептів ціннісний компонент не є специфічним, оскільки він притаманний будь-якому ментальному утворенню, що віддзеркалює духовне життя людини [18, ел. рес.].

Формальною характеристикою культурологічного концепту, на думку дослідників, є так звана «номінативна щільність» – наявність у мові цілого ряду засобів його реалізації, що безпосередньо пов'язано з релевантністю, важливістю цього концепту в очах лінгвокультурного соціуму, з практичною або теоретичною цінністю явища, відображеного в його змісті. Іншим виявом релевантності змісту культурологічного концепту вважають його «переживаність»: здатність при влученні у фокус свідомості інтенсифікувати духовне життя людини [5, ел. рес.]. У зв'язку з цим усередині семантичних гнізд виділяються концепти різного плану значущості, особливий інтерес серед яких, на думку С. Г. Воркачова, викликають парні концепти, так звані «семантичні дублети»: «щастя - блаженство», «любов - милість», «справедливість - правда», «свобода - воля», «честь - гідність», «природа - життя», «природа - екологія» тощо, де етноспецифічна маркованість закріплена переважно за другими членами пари.

Ідея подвійного імені концепту через опозицію представлена в дослідженнях Н. А. Погребної. Дослідниця аналізує антонімічний концепт «друг-ворог» як такий, що ґрунтується на філософії культури і актуалізується не лише в одному слові через змістові форми, образ, поняття, символ, з одного боку, а також через дзеркальне відображення понять [13: 67] – з іншого. Переконливою є також опозиційність концепту «жива-нежива природа, «життя-смерть», «білий-чорний», «добро-зло» тощо. А. М. Приходько кваліфікує їх як антиконцепти. «Існування в лінгвокультурі концептуальних пар і концептуальних трійок свідчить про те, що об'єктивація концепту – це процес, у якому одна ментальна одиниця актуалізується через іншу, бо концепт не існує сам по собі, а є інтегрованим у систему собі подібних». [16: 108].

Отже, в лінгвістичній науці останніх десятиліть окреслилася тенденція до розширення змісту «концепту», його наповнення додатковими властивостями. Концепт спочатку реалізується як «культурологічний концепт», далі – як «лінгвокультурний» і нарешті – «лінгвоконцепт», який використовується для визначення поняття, уявлення, значення, образу. Утвердження цього терміна в лінгвістиці розкриває широкі горизонти для дослідження загальнолюдських і національних форм мислення, які об'єктивуються в слові, передусім розмовному та літературному, для аналізу ідіостилію письменника тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиров Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиров. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Арутюнян Н. Л. Понятие «сверхконцепт» / Н. Л. Арутюнян // Vita in Lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 11 – 18.
3. Бабушкин А.П. Общеязыковые концепты и концепты языковой личности / А. П. Бабушкин // Вестник ВГУ. – сер. 1.: Гуманитарные науки. – Воронеж, 1997. – № 2. – С.114 – 118.
4. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2003. – Вып. 24. – С. 5 – 12.

5. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение. Режим доступа: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
6. Грузберг Л. А. Концепт // Стилистический энциклопедический словарь русского языка; под ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 181 – 184.
7. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке / В. З. Демьянков // Вопр. филологии. – 2001. – № 1. – С. 35 – 47.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495с.
10. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Akademia. – 1997. – С. 280 – 287.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
12. Павиленис Р. И. Проблема смысла современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
13. Погребная Н. А. Антонимический концепт ‘друг – враг’ и ‘friend – enemy’ / Н. А. Погребная // Инновации в образовании. – 2005. – № 4. – С. 67 – 75.
14. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
15. Попова З. Д. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / З. Д. Попова. – Кемерово: Комплекс «Графика», 2004. – 146 с.
16. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
17. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2005. – 167 с.
18. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – Режим доступа: <http://www.vspu.ru/~axiology/ggs.html/>
19. Степанов Ю. С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (К основаниям сравнительной концептологии) / Ю. С. Степанов // Изв. РАН. сер.: Лит и яз. – М., 2001. – № 1. – С. 3 – 11.
20. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65 – 70.
21. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 58 – 65.
22. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «ЯРК», 1996. – 286 с.
23. Толочко О. В. Образ как составляющая концепта ШКОЛА / О. В. Толочко // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: сб. научн. тр. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 178 – 181.
24. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Рейган. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
25. Шмелев А. Д. Русский язык и неязыковая действительность / А. Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.